

بررسی نقش صنایع کوچک در توسعه اشتغال با گسترش خوشه‌های صنعتی (مطالعه موردی استان مرکزی)^۱

معصومه زیرک^۱

بنگاه‌های کوچک در بیشتر کشورهای جهان مهم‌ترین برنامه اجرایی برای دستیابی به توزیع عادلانه درآمد و ثروت، ایجاد اشتغال، افزایش بهره‌وری، رشد اقتصادی و نیز کارآمدترین شیوه کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی تلقی می‌شوند. در این راستا، فراهم کردن بسترهای مناسب برای کار آفرینی و نوآوری در جذب و هدایت سرمایه‌ها در مسیر توسعه اقتصادی کشور مورد توجه جدی قرار گرفته است و اقدام دولت در برنامه چهارم توسعه گامی مؤثر در این زمینه می‌باشد. بر این اساس، طرح دولت در خصوص تصویب و اجرای آیین‌نامه گسترش بنگاه‌های کوچک اقتصادی زودبازده و کار آفرین به دنبال اهدافی مانند ساماندهی بنگاه‌های کوچک زود بازده، توزیع عادلانه درآمد بین اقشار مردم به ویژه مناطق محروم، افزایش تولید و صادرات محصولات تولیدشده در داخل کشور، افزایش نقش بانک‌ها در تقویت کار آفرینی و اشتغالزایی و افزایش فرصت‌های شغلی و کیفیت و میزان تولید از طریق ارائه تسهیلات در سال ۱۳۸۴ مورد اجرا قرار گرفت. با این توصیف گسترش بنگاه‌های کوچک و زود بازده در استان‌های صنعتی ضرورتی اجتناب ناپذیر برای کاهش بیکاری و استفاده از ظرفیت‌های بالقوه مراکز صنعتی است زیرا بیکاری با وجود واحدهای صنعتی و تولیدی متعدد و بزرگ و زمینه‌های توسعه اشتغال در استان مرکزی همانند سایر استان‌های کشور از معضلات اساسی اقتصاد منطقه مزبور است که اساسی‌ترین راهکار در این زمینه، توسعه خوشه‌های صنعتی^۲ به‌عنوان یکی از الگوهای موفق سازماندهی صنایع کوچک و متوسط است که کاستی‌های صنایع کوچک و متوسط را رفع و مزیت‌های مختلف صنایع کوچک، مانند انعطاف پذیری و تنوع را تقویت می‌بخشد. در این مطالعه مشخص گردید، علیرغم جدی بودن بحران اشتغال و توسعه منطقه‌ای به ویژه در مراکز صنعتی، توسعه خوشه‌های صنعتی به صورت یک رویکرد راهبردی مورد حمایت و پیگیری قرار نگرفته است. رتبه استان مرکزی در ایجاد اشتغال نسبت به اشتغال تعهد شده در برنامه توسعه یازده است که البته شرایط بهتری نسبت به متوسط کشور را نشان می‌دهد.

واژه‌های کلیدی: صنایع کوچک، خوشه‌های صنعتی، اشتغال، آیین‌نامه گسترش بنگاه‌های کوچک، پیش‌نیازهای خوشه‌سازی صنعتی.

masoumeh.zirak@iran.ir

۱. کارشناس مسئول مطالعات اقتصادی، سازمان اقتصاد و دارایی استان همدان

۲. خوشه‌های صنعتی مجموعه‌ای از بنگاه‌های تولیدی و خدماتی در یک رشته صنعتی با تکیه بر سرمایه‌های مناطق مختلف جغرافیایی در کنار نهادهای پشتیبان است و از طریق روابط متراکم میان بنگاهی شکل می‌گیرند.

۱. مقدمه

امروزه، اشتغالزایی و کسب اشتغال کامل به‌عنوان یکی از شاخص‌های مهم در اقتصاد مطرح است. با افزایش روز افزون جمعیت و شرایط رکود - تورمی حاکم بر اقتصاد کشور^۱ ملاحظه می‌شود که در سال‌های اخیر، بیکاری رشد نسبتاً بالایی را در هر یک از استان‌های کشور داشته است. به‌طوری‌که در حال حاضر ایجاد فرصت‌های شغلی از اساسی‌ترین برنامه‌های دولت در دستیابی به هدف فوق می‌باشد و در حال حاضر، دولت با تشویق کارآفرینان و حمایت و ترغیب آنها در توسعه و ایجاد بنگاه‌های اقتصادی کوچک و متوسط^۲ توجه جدی خود را به این بنگاه‌ها به‌عنوان راه حلی اساسی در جهت دستیابی به توزیع عادلانه درآمد و ثروت، ایجاد اشتغال، افزایش بهره‌وری و رشد اقتصادی و... معطوف ساخته است. البته در اولین سال برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۴) تصویب و اجرای آیین‌نامه گسترش بنگاه‌های کوچک و نیز با استناد به سند فرا بخشی توسعه اشتغال و کاهش بیکاری و مسائل اساسی بازار کار باعث شد تا دولت نسبت به بنگاه‌های اقتصادی کوچک و زود بازده واکنش مثبت نشان دهد و راه عملیاتی نمودن این اقدام را در بخش اشتغال و تولید آغاز نماید (زیرک، ۱۳۸۷).

علاوه بر موارد فوق، در حال حاضر تأثیرپذیری اقتصاد ایران از تحولات اقتصاد جهانی مانند شدت یافتن رقابت جهانی، توسعه حمل و نقل، اطلاعات و فناوری، افزایش مبادلات بازرگانی، تقسیم بازار، رشد تنوع طلبی مصرف‌کنندگان، رشد صنایع کوچک، رشد صادرات و واردات کالا و خدمات، رشد سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، اهمیت توسعه و گسترش صنایع کوچک را در کشور دو چندان نموده است. با این وجود، در ایران به‌دلیل فقدان استراتژی توسعه مشخص در صنعت به‌ویژه در مراکز صنعتی کشور بنگاه‌های کوچک و متوسط نتوانسته‌اند سهم قابل توجهی را در تولید ناخالص ملی به‌عهده داشته باشند که مهم‌ترین دلایل آن به شرح ذیل است:

۱. کوچک بودن حجم سرمایه، میزان تولید و قلمرو بازار
۲. فقدان زیر ساخت‌های مناسب نرم افزاری و تشکیلاتی از قبیل جاده، سردخانه، آب و فناوری و موارد دیگر

۱. متاثر از اجرای سیاست‌های مطالعه نشده در کشور و احتمال تأثیر پذیری از بحران اقتصادی جهانی (۲۰۰۹ - ۲۰۰۷)

۳. به روز نبودن فناوری‌های مورد استفاده در تولید

۴. عدم بهره‌مندی از مزایای همکاری‌های میان‌بنگاهی

۵. ضعف در بازاریابی واحدهای تولیدی و عدم شناخت از بازارهای مصرف

۶. فقدان مقیاس‌های صرفه اقتصادی لازم در سرمایه، تولید و بازار و موارد دیگر

بنابراین، با ضرورت توجه به بنگاه‌های کوچک در کشوری که بنا بر مطالعات انجام شده در اغلب کشورهای دنیا تجربه موفق‌تری در افزایش توان رقابتی بنگاه‌های کوچک و متوسط و نقش موثر در کاهش میزان بیکاری از خود برجای گذاشته است، "خوشه‌سازی" این بنگاه‌ها است. از سال ۱۹۹۰ میلادی توسعه صنعتی مبتنی بر خوشه‌ها به‌عنوان یک استراتژی نوین مورد توجه برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران در کشورهای صنعتی و در حال توسعه قرار گرفت و سازمان‌های بین‌المللی مانند سازمان توسعه صنعتی ملل متحد^۱، سازمان بین‌المللی کار^۲ و بانک جهانی^۳ نیز طرح‌های متعددی را از طریق توسعه خوشه‌های صنعتی در کشورهای مختلف اجرا و حمایت کرده‌اند. در ایران نیز توسعه خوشه‌سازی در مراکز صنعتی کشور با توجه به وابستگی اقتصاد به منابع طبیعی و ضعف رقابت‌پذیری در بازارهای بین‌المللی به‌عنوان یک سامانه اقتصادی-اجتماعی خود شکل یافته برای ساماندهی بنگاه‌های کوچک و متوسط گامی مهم در جهت توسعه منطقه‌ای و پیشرفت صنعتی کشور، بالا بردن سهم بنگاه‌های کوچک در تولید ناخالص ملی و توسعه اشتغال محسوب می‌شوند. مستندات قانونی مصوب و اجرا شده در کشور مانند مواد ۲۱، ۳۲ و ۳۹ قانون برنامه چهارم توسعه^۴ و تاکید این موضوع در سند چشم‌انداز بیست‌ساله ایران، تصویب و اجرای آیین‌نامه‌های مرتبط با خوشه‌های کسب و کار و صادرات گرا و... بر اجرایی نمودن برنامه توسعه خوشه‌سازی در مراکز صنعتی کشور دلالت دارند.

1. United Nations Industrial Development Organization (UNIDO)

2. International Labor Organization (ILO)

3. World Bank Group

۴. با توجه به ماده ۳۲ قانون برنامه چهارم توسعه، دولت موظف است در جهت تجدید ساختار و نوسازی بخش‌های اقتصادی و ساماندهی مناسب بنگاه‌ها و حمایت از ایجاد پیوند مناسب بین بنگاه‌های کوچک، متوسط و بزرگ، شبکه‌ها و خوشه‌ها اقداماتی مانند حمایت از ایجاد پیوندهای مناسب بین بنگاه‌ها (اعطای کمک‌های هدفمند) توسعه شبکه‌ها، خوشه‌ها و زنجیرها و انجام تمهیدات لازم برای تقویت توان فنی مهندسی، تحقیق و توسعه بازاریابی در بنگاه‌های کوچک و متوسط و توسعه مراکز اطلاع‌رسانی و تجارت الکترونیکی برای آنها و رفع مشکلات و موانع توسعه بنگاه‌ها و کمک به بلوغ و تبدیل آنها به بنگاه‌های بزرگ و رقابت‌پذیر و اصلاح ساختار قطعی کنونی را انجام دهد.

در این راستا ارزیابی نقش صنایع کوچک در توسعه اشتغال در پی گسترش خوشه‌های صنعتی در استان مرکزی موضوع مورد بحث در این مطالعه است که به مسائلی چون بررسی وضعیت صنایع و بنگاه‌های کوچک و نقش خوشه‌های صنعتی در اشتغالزایی و ساماندهی صنایع کوچک کشور به ویژه استان مرکزی، شناسایی چالش‌ها و محدودکننده‌های مسیر توسعه مراکز صنعتی مورد نظر، الزامات و پیش نیازهای لازم برای توسعه صنایع کوچک و خوشه سازی با نگاه توسعه اشتغال در منطقه مزبور و ارائه توصیه‌های سیاستی موثر برای رسیدن به اهداف مشخص شده در سند توسعه استانی و سایر برنامه‌های توسعه‌ای دولت پرداخته خواهد شد.

۲. صنایع کوچک و خوشه‌های صنعتی در ادبیات اقتصادی

در حال حاضر، گرایش به منطقه گرایی و جهانی شدن بازارها، تولیدکنندگان صنعتی را به استفاده بهینه از امکانات و جلوگیری از هدر رفتن منابع مستلزم ساخته است که نتیجه این موضوع، تغییر در ساختار صنعتی و رشد و ترویج بیش از پیش صنایع کوچک و متوسط است. با توجه به شرایط خاص کشورها تعاریف مختلفی از بنگاه‌های کوچک و متوسط با ساختار سنی، جمعیتی، فرهنگی و درجه توسعه یافتگی و نیز با در نظر گرفتن معیارهای کمی از جمله تعداد کارکنان و میزان گردش مالی ارائه شده است. بنابراین، با این توصیف نمی‌توان تعریف واحدی از این بنگاه‌ها ارائه نمود. در ایران وزارت صنایع و معادن، جهاد کشاورزی، تعاون، مرکز آمار ایران و بانک مرکزی ایران، هر یک تعریف خاصی از بنگاه‌های کوچک و متوسط ارائه نموده‌اند که به شرح ذیل می‌باشد:

بنگاه‌های کوچک و متوسط، واحدهای صنعتی و خدماتی (شهری و روستایی) هستند که کمتر از ۵۰ نفر کارکن دارند.^۱ مرکز آمار ایران^۲ فضای کسب و کار کشور را در چهار گروه طبقه‌بندی نموده است و تنها گروه اول را به عنوان بنگاه‌های کوچک و زود بازده در نظر گرفته است و سه گروه دیگر را در حیطه کارخانجات صنعتی بزرگ قلمداد می‌کند. این چهار گروه عبارتند از: ۱. بنگاه‌های بین ۹-۱ نفر کارکن ۲. بنگاه‌های بین ۴۹-۱۰ نفر کارکن ۳. بنگاه‌های بین ۹۹-۵۰ نفر کارکن و ۴. بنگاه‌های بیش از ۱۰۰ نفر کارکن. در حالی که بانک مرکزی ایران، بنگاه‌های دارای زیر ۱۰۰ نفر نیروی کار را به عنوان بنگاه‌های کوچک و زود بازده تلقی می‌کند.

۱. وزارت صنایع و معادن ایران، جهاد کشاورزی و تعاون

۲. سالنامه آماری ایران (۱۳۷۸)

از تعاریف فوق می‌توان به این نتیجه دست یافت که در ایران ملاک طبقه بندی صنایع، تعداد کارگران است و فاکتورهایی چون گردش مالی سالانه، ساختار اقتصادی و مدیریتی بنگاه‌ها، نوع تکنولوژی و فناوری مورد استفاده بنگاه‌ها، مزیت نسبی مناطق و... مورد توجه قرار نگرفته است که احتمالاً این مسئله می‌تواند یکی از دلایل عدم موفقیت بنگاه‌های کوچک و زود بازده و پایین بودن سهم آنها در توسعه اقتصاد استان‌ها و کل کشور باشد.

از سویی دیگر، در تعریف خوشه‌های صنعتی که به عوامل جغرافیایی، نهادی، سیاسی و مزیت‌های منطقه‌ای وابستگی شدیدی دارند، اتفاق نظر وجود ندارد و در واژه شناسی خوشه‌های صنعتی، صاحب نظران بسیاری تعاریف متفاوتی را ارائه نموده‌اند که در ذیل به صورت مختصر به مهم‌ترین این تعاریف اشاره می‌شود:

۱. خوشه‌ها، تمرکز جغرافیایی شرکت‌ها و نهادهایی با ارتباطات درونی در یک زمینه خاص هستند. در واقع، خوشه‌ها آرایشی از صنایع و سایر نهادهای مرتبط هستند که رقابت در وجود آنها اهمیت دارد مانند تامین کنندگان مواد اولیه و عوامل تولید تخصصی مانند ماشین‌آلات، خدمات و تدارکات زیرساختی همچنین، خوشه‌ها اغلب به جریان‌های پایین دستی مرتبط می‌گردند. جریان‌هایی مانند مشتریان محصولات مکمل و شرکت‌هایی که از مهارت‌ها و تکنولوژی‌های مناسب برخوردارند. علاوه بر این خوشه‌ها، سازمان‌هایی از قبیل مراکز آموزشی دولتی و سایر مؤسسات آموزشی، تحقیقاتی (مانند دانشگاه‌ها)، مؤسسات تنظیم‌کننده استانداردها، ارائه‌دهندگان آموزش‌های حرفه‌ای و انجمن‌های تجاری که اطلاعات، تحقیقات و پشتیبانی فناوری را تدارک می‌بینند را نیز شامل می‌شوند.^۱

۲. خوشه صنعتی از دیدگاه سازمان توسعه صنعتی ملل متحد عبارت است از تمرکز جغرافیایی و بخشی از فعالیت‌های تولیدی که طیفی از محصولات مرتبط و مکمل را تولید و به فروش می‌رسانند. بنابراین، مشکلات و فرصت‌های مشترک دارند که ایجاد صرفه‌های اقتصادی از قبیل ضرورت شکل‌گیری عرضه تخصصی مواد خام و قطعات یا رشد حجم عظیمی از نیروی کار متخصص در یک بخش تولیدی خاص را منجر شود و توسعه خدمات تخصصی فنی، مدیریتی و مالی را تسریع می‌بخشد.

۳. مارشال^۱ نیز بنگاه‌های محلی را «صنایع محلی» یا «نواحی صنعتی» نام نهاده است. با اینکه وی خوشه را تعریف نکرد، اما امروزه چنین استنباط می‌شود که در واقع منظور وی یک خوشه با تقسیم کار عمیق بین بنگاه‌ها است.

با این توصیف می‌توان گفت که خوشه‌های صنعتی بر نقش ارتباطات محلی در شکل دادن به مزیت‌های رقابتی صنایع صادراتی تمرکز دارند و ممکن است به صورت سنتی برحسب صرفه‌های اقتصادی تجمعی یا به شکل واحد و با تأکید بر ارتباطات کلیدی عرضه - تقاضا و یا برحسب همکاری و تجمع واحدهای صنعتی در یک مکان خاص تعریف شوند. به طور کلی برحسب کاربردهای مختلف، تعاریف متعددی از خوشه‌ها می‌توان ارائه کرد که ممکن است این تعاریف سازگاری چندانی باهم نداشته باشند. یادآوری می‌شود در ایران کلاستر^۲ یا خوشه صنعتی عبارت است از مجموعه‌ای همگن و تخصصی از بنگاه‌های تولیدی و خدماتی در یک رشته صنعتی که در مناطق جغرافیایی با تکیه بر مزیت‌های خاص و سرمایه‌های قوام یافته اجتماعی مانند فن و مهارت بر اساس نظامی خاص و با اهداف اقتصادی تمرکز یافته‌اند.

۳. مستندات قانونی توسعه صنایع کوچک و متوسط و خوشه‌های صنعتی در ایران

۳-۱. برنامه‌های عمرانی پیش از انقلاب

در برنامه چهارم عمرانی (۱۳۴۷-۱۳۵۱)، دولت با در نظر گرفتن راهبردهای مختلفی از قبیل سیاست جایگزینی واردات و خودکفایی اقتصادی به دنبال گسترش و حمایت از صنایع نو و توسعه صنایع سنگین محصولات سرمایه‌ای و واسطه‌ای جهت تعمیق توسعه صنعتی بود.

در حالی که در برنامه پنجم عمرانی (۱۳۵۶-۱۳۵۲)، ایجاد صنایع جدید و توسعه صنایع بر اساس مزیت نسبی و افزایش صادرات صنعتی مورد توجه قرار گرفت و به این منظور، مرکز توسعه صادرات تاسیس شد. همچنین در این برنامه، توسعه صنایع کوچک و متوسط با تشویق بیشتر سرمایه‌گذاران، احداث صنایع اقماری و تغذیه کننده صنایع بزرگ، اعطای کمک‌های مالی، فنی، آموزشی، ایجاد مراکز پیمانکاری فرعی بین صنایع کوچک و بزرگ مورد توجه بسیار قرار گرفت.

۳-۲. برنامه‌های توسعه‌ای پس از انقلاب

۲. آلفرد، مارشال (۱۸۹۰)

در برنامه اول توسعه (۱۳۷۲-۱۳۶۸)، بر احداث صنایع کوچک برای فراهم کردن امکان مشارکت گسترده کارآفرینان و فعالان بخش صنعت و افزایش اشتغال در صنایع کوچک، حمایت و هدایت صنایع کوچک و تقویت قابلیت‌های تولید و رقابتی آنها، تشویق و حمایت از تشکل‌های صنعتی به منظور فراهم کردن زمینه‌های مشارکت آنها برای توسعه صنعتی بسیار تاکید شده بود.

در برنامه دوم توسعه (۱۳۷۸-۱۳۷۴)، فراهم کردن شرایط لازم جهت تحکیم پیوندهای داخلی و بین بخشی با توسعه صنایع کوچک و ایجاد و توسعه زنجیره‌های تولید بین واحدهای کوچک، متوسط و بزرگ صنعتی در اولویت قرار گرفت.

طی سال‌های برنامه سوم توسعه (۱۳۸۳-۱۳۷۹)، نیز سازمان صنایع کوچک در سال ۱۳۸۰ برای وجود تصدی‌گری مستقیم صنایع کوچک با هدف ارائه تسهیلات به طرح‌های زودبازده جهت تقویت اشتغالزایی در این صنایع تاسیس شد.

در نهایت، در طول سال‌های برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۸-۱۳۸۴)، سازمان صنایع کوچک منحل شد و این سازمان با شرکت شهرک‌های صنعتی ادغام گشت و در نتیجه "سازمان صنایع کوچک و شرکت شهرک‌های صنعتی ایران" در سال ۱۳۸۴ تاسیس شد. همچنین، حمایت از ایجاد پیوند مناسب بین بنگاه‌های کوچک، متوسط و بزرگ از طریق توسعه شبکه‌ها، خوشه‌ها و زنجیره‌های تولیدی و تصویب آیین‌نامه‌های مرتبط با خوشه‌های کسب و کار و صادرات گرا از اقدامات دولت در این دوره است.

یادآوری می‌شود در بخشی از سند استراتژی توسعه صنعتی کشور (۱۴۰۴-۱۳۸۴) و اساس‌نامه سازمان صنایع کوچک و شرکت شهرک‌های صنعتی ایران نیز بر ایجاد و تقویت پیوند بین صنایع کوچک و متوسط با صنایع بزرگ و تشکیل خوشه‌های صنعتی تاکید شده است. همین‌طور در بخشی از سند توسعه صنعتی استان مرکزی، ضمن تبیین توسعه نیافتگی بخش صنعت به ویژه صنایع بزرگ و مادر در این استان، فقدان و کمبود زنجیره‌های تولید صنعتی را یکی از مشکلات بخش صنعت مطرح نموده و بر رشد و توسعه صنایع تبدیلی و تشویق پیوند بین صنایع کوچک و بزرگ تاکید بسیاری شده است.

۴. بررسی وضعیت صنایع کوچک و خوشه‌های صنعتی استان مرکزی

۴-۱. خصوصیات صنایع کوچک در استان مرکزی

استان مرکزی به عنوان یکی از مطرح‌ترین مراکز صنعتی کشور و با داشتن رتبه اول صنعت در کشور از جمله استان‌های صنعتی کشور محسوب می‌شود. وجود صنایع مادر در شهرستان اراک این

شهرستان را به یکی از قطب‌های صنعتی کشور مبدل کرده است. در این استان، مهم‌ترین فعالیت‌های صنعتی شامل ماشین‌سازی، کابل‌سازی، لاستیک‌سازی، هیپکو (ماشین‌آلات راه‌سازی)، کارخانه‌های سازنده پروفیل، آلومینیم و پایه‌های فلزی انتقال نیرو، ادوات کشاورزی، نورد آلومینیم، رنگ، پالایشگاه، نیروگاه حرارتی می‌باشد. همچنین، یکی از عوامل موثر در تولیدات صنعتی این استان بعد از دهه ۱۳۷۰، تولید و صادرات محصولات پتروشیمی بوده است که در این زمینه استان مرکزی موفقیت چشمگیری داشته است. علاوه بر این، کانون اصلی صنعت استان مرکزی به ترتیب اراک، ساوه، دلیجان، و محلات می‌باشد.

این استان با داشتن یازده شهرستان، در حال حاضر دارای ۱۴ شهرک صنعتی، ۱۱ ناحیه صنعتی، ۱۲۶۴ شرکت تولید کننده و ۲۳۶۵ نوع محصول است.^۱ واحدهای صنعتی با پروانه بهره‌برداری در استان مرکزی در حدود ۲۴۰۰ بنگاه است که اشتغال ایجاد شده در این واحدها ۷۶۶۴۹ نفر می‌باشد.^۲ در حالت کلی می‌توان گفت به طور میانگین در هر واحد صنعتی ۳۲ نفر اشتغال ایجاد شده است.

الف) اولویت‌بندی صنایع استان مرکزی

توصیف فوق از وضعیت صنایع حاکی از تنوع صنعت در استان مرکزی است. در این راستا ضرورت ایجاد می‌کند که برای توسعه خوشه‌ها با توجه به توانمندی‌های صنعتی و مزیت و تمرکز نسبی این صنایع در استان، توجه به صنایع اولویت دار راهکاری موفق برای رسیدن به هدف فوق باشد.

با استفاده از دو شاخص اشتغال و ارزش افزوده و با استفاده از فرمول محاسبه نسبت منطقه‌ای

(LQ)، صنایع استان مرکزی رتبه‌بندی می‌شوند.

$$LQ = \frac{E_{it} / TE_{it}}{E_i / TE_i} \quad (1)$$

که در این فرمول:

LQ: نسبت منطقه‌ای

E_{it}: اشتغال منطقه‌ای در فعالیت صنعتی *i* در سال *T*

TE_{it}: کل اشتغال منطقه‌ای در سال *T*

E_i: اشتغال منطقه‌ای در فعالیت صنعتی *i* در سال *T*

1. www.sme.ir

2. www.markazi-iec.ir

TEt: کل اشتغال منطقه‌ای در سال T

بنابراین، نتایج فرمول فوق به شرح ذیل می‌باشند:

- اگر $LQ > 1$ باشد، بر تمرکز نسبی بیشتر فعالیت منطقه‌ای صنعت آن نسبت به کل کشور دلالت دارد.
 - اگر $LQ = 1$ باشد، بر سهم مساوی فعالیت منطقه‌ای صنعت آن نسبت با کل کشور دلالت دارد.
 - اگر $LQ < 1$ باشد، بر تمرکز نسبی کمتر فعالیت منطقه‌ای صنعتی آن نسبت به کل کشور دلالت دارد.
- نتایج محاسبات به عمل آمده از فرمول فوق در جدول (۱) نشان دهنده این است که به طور کلی می‌توان با رتبه‌بندی صنایع استان بر اساس نسبت منطقه‌ای اشتغال و ارزش افزوده ده صنعت برتر استان را به شرح ذیل معرفی کرد و توسعه خوشه‌های صنعتی را در سوق دادن به این سمت هدایت نمود.

ده صنعت برتر استان مرکزی بر اساس نسبت منطقه‌ای اشتغال عبارتند از:

۱. صنایع تولید مواد و محصولات شیمیایی
۲. تولید فلزات اساسی
۳. تولید رادیو و تلویزیون و دستگاه‌ها و وسایل ارتباطی
۴. صنایع تولید زغال کک، پالایشگاه‌های نفت و سوخت‌های هسته‌ای
۵. تولید محصولات فلزی فابریکی به استثنای ماشین‌آلات و تجهیزات
۶. تولید ماشین‌آلات مولد و انتقال برق و دستگاه‌های برقی طبقه‌بندی نشده در جای دیگر
۷. تولید وسایل نقلیه موتوری، تریلر و نیم‌تریلر
۸. تولید ماشین‌آلات و تجهیزات طبقه‌بندی نشده در جای دیگر
۹. تولید سایر وسایل حمل و نقل
۱۰. تولید سایر محصولات کانی غیر فلزی

ده صنعت برتر استان مرکزی بر اساس نسبت منطقه‌ای ارزش افزوده عبارتند از:

۱. صنایع تولید مواد و محصولات شیمیایی
۲. تولید فلزات اساسی
۳. تولید رادیو و تلویزیون و دستگاه‌ها و وسایل ارتباطی
۴. تولید محصولات فلزی فابریکی بجز ماشین‌آلات و تجهیزات
۵. صنایع تولید زغال کک، پالایشگاه‌های نفت و سوخت‌های هسته‌ای
۶. تولید ماشین‌آلات مولد و انتقال برق و دستگاه‌های برقی طبقه‌بندی نشده در جای دیگر

۷. تولید وسایل نقلیه موتوری، تریلر و نیم‌تریلر و تولید مبلمان و مصنوعات طبقه‌بندی نشده در جای دیگر

۸. تولید محصولات لاستیکی و پلاستیکی و تولید سایر محصولات کانی غیر فلزی و تولید ماشین‌آلات و تجهیزات طبقه‌بندی نشده در جای دیگر

۹. تولید کاغذ و محصولات کاغذی

۱۰. تولید منسوجات

جدول ۱. وضعیت صنایع کوچک و رتبه‌بندی فعالیت‌های صنعتی بر حسب نسبت منطقه‌ای اشتغال و ارزش افزوده در استان مرکزی در سال ۱۳۸۷

رتبه	فعالیت صنعتی		نسبت منطقه‌ای اشتغال (LQ)*		نسبت منطقه‌ای ارزش افزوده (LQ)*	
	رتبه صنعت I	LQ	رتبه صنعت I	LQ	رتبه صنعت I	Q
۱		صنایع مواد غذایی و آشامیدنی	۱۸	۰/۳۷	۱۲	۰/۲
۲		تولید منسوجات	۱۵	۰/۵۵	۱۰	۰/۴
۳		تولید پوشاک و عمل آوردن و رنگ کردن پوست خزدار	۱۹	۰/۲۶	۱۳	۰/۱
۴		دباغی و عمل آوردن چرم، ساخت کیف، چمدان، زین و یراق و تولید کفش	۲۰	۰/۱۰	۱۲	۰/۲
۵		تولید چوب و محصولات چوبی و چوب‌پنبه (غیر از مبلمان) و ساخت کالا از نی و مواد حصیری	۱۷	۰/۳۸	۱۱	۰/۳
۶		تولید کاغذ و محصولات کاغذی	۱۳	۰/۶۹	۹	۰/۸
۷		صنایع تولید زغال کک، پالایشگاه‌های نفت و سوخت‌های هسته‌ای	۴	۱/۷۴	۵	۱/۳
۸		صنایع تولید مواد و محصولات شیمیایی	۱	۲/۹۵	۱	۲/۵
۹		تولید محصولات لاستیکی و پلاستیکی	۱۱	۰/۸۹	۸	۱
۱۰		تولید سایر محصولات کانی غیر فلزی	۱۰	۰/۹۱	۸	۱
۱۱		تولید فلزات اساسی	۲	۲/۵۱	۲	۲/۲
۱۲		تولید محصولات فلزی فابریکی بجز ماشین‌آلات و تجهیزات	۵	۱/۴۱	۴	۱/۴
۱۳		تولید ماشین‌آلات و تجهیزات طبقه‌بندی نشده در جای دیگر	۸	۱/۱۹	۸	۱
۱۴		تولید ماشین‌آلات اداری و حسابگر محاسباتی	۱۶	۰/۴۴	۱۲	۰/۲
۱۵		تولید ماشین‌آلات مولد و انتقال برق و دستگاه‌های برقی طبقه‌بندی نشده در جای دیگر	۶	۱/۲۷	۶	۱/۲
۱۶		تولید رادیو و تلویزیون و دستگاه‌ها و وسایل ارتباطی	۳	۲/۱۳	۳	۱/۶
۱۷		تولید ابزار پزشکی و ابزار اپتیکی و ابزار دقیق و ساعت‌های مچی و انواع دیگر ساعت	۱۲	۰/۷۴	۱۱	۰/۳
۱۸		تولید وسایل نقلیه موتوری، تریلر و نیم‌تریلر	۷	۱/۲۱	۷	۱/۱
۱۹		تولید سایر وسایل حمل و نقل	۹	۰/۹۴	۱۱	۰/۳
۲۰		تولید مبلمان و مصنوعات طبقه‌بندی نشده در جای دیگر	۱۴	۰/۶۶	۷	۱/۱

مأخذ: مرکز آمار ایران، دفتر آمارهای صنعت، معدن و محیط زیست. (به دلیل عدم دسترسی به آمار (LQ) اشتغال برای سال ۱۳۸۵ و (LQ) ارزش افزوده برای سال ۱۳۸۴ محاسبه شده است)
* نتایج تحقیق.

ب) بنگاه‌های کوچک و زود بازده

معمولا خوشه‌های صنعتی متشکل از بنگاه‌های اقتصادی کوچک و متوسط است. همانگونه که پیش از این اشاره شد، در اسناد مختلف بر حمایت از این نوع بنگاه‌ها تاکید بسیاری شده است. یکی از انواع این حمایت‌ها، حمایت مالی از طریق پرداخت تسهیلات برای ایجاد، تکمیل و یا تامین نقدینگی آنها می‌باشد. از سال ۱۳۸۴ و با روی کار آمدن دولت نهم تاکید بر این نوع حمایت شدت یافت. همان‌طور که در جدول (۲) مشاهده می‌شود طی سال‌های ۱۳۸۴ تا پایان سال ۱۳۸۷ در کل کشور و در همه بخش‌های اقتصادی برای بنگاه‌های کوچک و زود بازده حدود ۴۳۹۸۰۰ میلیارد ریال (در قالب احداث، تکمیل، سرمایه در گردش) در نظر گرفته شد که تا پایان سال ۱۳۸۷ حدود ۲۰۱۳۸۷ میلیارد ریال به اقتصاد کشور تزریق گردیده است. وضعیت بهره‌مندی استان مرکزی از این تسهیلات در جدول مذکور ارائه شده است. به طوری که به استثنای تعداد طرح متقاضی، استفاده از این تسهیلات با بیش از ۹۹۶۰ طرح در استان در بخش‌های مختلف اقتصادی و در بانک‌های عامل استان است. در زمینه تعداد این طرح‌ها، استان مرکزی دارای رتبه ۲۰ در بین کل استان‌های کشور بوده است که این موضوع حاکی از استقبال نسبتا مطلوب سرمایه‌گذاران و صاحبان صنایع استان است. همین‌طور میانگین مبلغ هر قرار است در استان مرکزی حدود ۴۸۳/۱ میلیون ریال و متوسط کشور حدود ۳۶۸ میلیون ریال است. بنابراین، رتبه استان در این حالت به ۱۰ کاهش می‌یابد و این موضوع نشان می‌دهد که ابعاد بنگاه‌های اقتصادی استان مرکزی از متوسط کشور بزرگتر می‌باشند.

همان‌طور که اشاره شد، بنگاه‌های کوچک و زودبازده در صورت حمایت‌های مناسب و اتخاذ سیاست‌های کارا و موثر می‌توانند در ایجاد و یا تثبیت اشتغال موفق باشند. از سوی دیگر، براساس سند توسعه اشتغال استان‌ها مقرر شده بود در استان مرکزی حدود ۸۷۵۲۰ فرصت شغلی ایجاد گردد که با اجرای طرح بنگاه‌های کوچک و زود بازده و با بهره‌برداری رسیدن این طرح‌ها تا پایان سال ۱۳۸۷ حدود ۲۲۱۹۰ فرصت شغلی ایجاد شده است که حدود ۲۵ درصد اشتغال تعهد شده در استان را پوشش می‌دهد. این نسبت در کل کشور ۱۹/۱ درصد است. بنابراین، رتبه استان در ایجاد اشتغال نسبت به اشتغال تعهد شده در برنامه توسعه اشتغال استان ۱۱ است که شرایط بهتری نسبت به متوسط کشور را نشان می‌دهد.

جدول (۳) وضعیت عملکرد اجرای آیین‌نامه بنگاه‌های اقتصادی زودبازده و کارآفرین را در استان مرکزی تا پایان سال ۱۳۸۷ نشان می‌دهد. براساس این جدول، در بخش صنعت و معدن استان مزبور سه شاخص مهم تعداد طرح‌های تایید شده در بانک و به بهره‌برداری رسیده، میزان

اشتغالزایی طرح‌های زودبازده و مبلغ تسهیلات پرداختی به طرح‌های متقاضی تسهیلات از شاخص‌های هدف و مورد بررسی در این مطالعه است. براساس این جدول ملاحظه می‌شود که در دوره مورد بررسی ۱۹۵۱ طرح صنعتی جهت استفاده از تسهیلات مزبور به بانک‌ها معرفی شده است که این تعداد طرح معرفی شده به بانک‌های عامل در بخش صنعت و معدن تنها ۱۰/۷ درصد از کل طرح‌های معرفی شده به بانک‌ها را شامل می‌شود. در حالی که میزان تسهیلات مورد نیاز سرمایه‌گذاران بخش صنعت و معدن بالاترین میزان را به خود اختصاص داده است و به تبع آن اشتغال پیش‌بینی شده نیز به مراتب در این بخش بیش از بخش‌های دیگر برآورد شده است. البته نمی‌بایست بالا بودن هزینه‌های سرمایه‌گذاری در بخش صنعت و معدن نسبت به بخش‌های دیگر را نادیده گرفت.

جدول ۲. وضعیت بنگاه‌های کوچک و زود بازده در استان مرکزی تا پایان سال ۱۳۸۷

ردیف	شرح	استان مرکزی	کشور	رتبه استان مرکزی
۱	تسهیلات مورد نیاز پیش‌بینی شده (میلیارد ریال)	۱۳۰۸۱	۶۳۷۲۶۶	۱۸
۲	مجموع اعتبار ابلاغ شده (میلیارد ریال)	۷۹۵۰	۴۳۹۸۰۰	۲۳
۳	نسبت مبلغ پیش‌بینی شده به کل اعتبار (درصد)	۱۶۴/۵	۱۴۴/۹	۹
۴	مبلغ قراردادهای منعقد شده (میلیارد ریال)	۴۸۱۱	۲۳۱۴۶۳	۱۹
۵	نسبت مبلغ قرارداد منعقد شده به کل اعتبار (درصد)	۶۰/۵	۵۲/۶	۱۱
۶	مبلغ پرداخت شده (میلیارد ریال)	۴۲۵۵	۲۰۱۳۸۶	۱۸
۷	نسبت مبلغ پرداخت شده به کل اعتبار (درصد)	۵۳/۵	۴۵/۸	۹
۸	تعداد قرار داد منعقد شده (فقره)	۹۹۶۰	۶۲۸۹۴۴	۲۰
۹	میانگین مبلغ هر قرار داد (میلیون ریال)	۴۸۳	۳۶۸	۱۰
۱۰	تعداد اشتغال در کل قرار داد های منعقد شده (نفر)	۲۹۷۷۰	۱۴۹۱۳۲۳	۱۶
۱۱	میانگین اشتغال در هر قرار داد منعقد شده (نفر)	۲۹۹	۲۳۷	۷
۱۲	تعداد اشتغال تعهد شده بر اساس سند توسعه (نفر)	۸۷۵۲۰	۴۹۰۷۱۱۴	۲۰
۱۳	تعداد اشتغال در در طرح‌های به بهره برداری رسیده (نفر)	۲۲۱۹۰	۹۳۸۵۴۸	۱۵
۱۴	نسبت اشتغال ایجاد شده به اشتغال تعهد شده در سند توسعه (درصد)	۲۵/۴	۱۹/۱	۱۱
۱۵	نسبت اشتغال در قرارداد های منعقد شده به اشتغال تعهد شده در سند توسعه (درصد)	۳۴	۳۰/۴	۱۶

مأخذ: نتایج تحقیق.

از سوی دیگر نیز در بخش صنعت و معدن تعداد طرح‌های مورد بررسی در بانک‌های عامل در مقایسه با سایر بخش‌ها کمتر بوده است. در حالی که بیشترین اشتغال برآورده شده مربوط به طرح‌های تایید شده بخش صنعت و معدن است. بنابراین، نکته حائز اهمیت در این زمینه این است که با توجه به صنعتی بودن استان مرکزی، اشتغالزایی در این بخش به مراتب بیش از دیگر بخش‌ها است. بنابراین، اعمال سیاست‌های حمایتی به‌ویژه حمایت مالی در این راستا می‌تواند به رشد و توسعه اشتغال این استان کمک شایانی نماید.

همان‌طور که ذکر شد، سهم تسهیلات مصوب طرح‌های تایید شده بخش صنعت و معدن از سوی بانک‌های عامل به مراتب بیشتر از سایر بخش‌ها بوده است، بنابراین انتظار اشتغالزایی در طرح‌های صنعتی نیز کاملاً طبیعی است. شایان ذکر است که اشتغال ۹۷۹۶ نفر در بخش صنعت (با توجه به بالا بودن میزان اشتغالزایی در بخش صنعت و معدن نسبت به دیگر بخش‌ها) نشان دهنده این است که اجرای آیین‌نامه گسترش بنگاه‌های کوچک در بخش صنعت و معدن، موفقیت‌های قابل توجهی را جهت توسعه صنعت و اشتغال نسبت به سایر بخش‌ها برای اقتصاد استان مرکزی فراهم کرده است. جای خرسندی است که گرایش بنگاه‌های کوچک استان به توسعه و ارتقاء واحدهای صنعتی و تمایل و رغبت سرمایه‌گذاران داخلی به این بخش شدت یافته است.

همچنین، نتایج مقایسه‌ها از عملکرد اجرایی آیین‌نامه بنگاه‌های زود بازده در استان مرکزی طی دوره مورد بررسی در جدول (۳) نشان می‌دهند که به‌طور کلی بخش صنعت و معدن در بیشتر شاخص‌های بررسی شده در این مطالعه بالاترین سهم را داشته است. چنانچه از محاسبات انجام شده در این جدول مشخص است، به دلیل ماهیت صنعتی بودن این استان جایگاه صنعت جایگاهی مطلوب است که با اعمال سیاست‌های حمایتی کارا می‌توان به موثر بودن صنعت در رشد تولید ناخالص داخلی و اشتغال استان پی برد.

جدول ۳. آمار عملکرد اجرای آیین‌نامه بنگاه‌های اقتصادی زودبازده و کارآفرین در استان مرکزی تا پایان سال ۱۳۸۷

ردیف	بخش	طرح‌های بررسی شده در بانک										جمع کل عبارات			
		تعداد طرح‌های معرفی شده به بانک		تعداد طرح‌های تایید شده در بانک		تعداد طرح‌های تایید شده در بانک		تعداد طرح‌های بررسی شده در بانک		تعداد طرح‌های تایید شده در بانک					
		تعداد از کل	درصد از کل	تعداد از کل	درصد از کل	تعداد از کل	درصد از کل	تعداد از کل	درصد از کل	تعداد از کل	درصد از کل				
۱	کشاورزی	۲۶۶۵	۱۶/۵	۶۸۶۹	۱۱/۴	۱۶۹۷	۱۵/۹	۲۲۰۱	۱۵/۶	۱۶۰۶	۱۱/۷	۷۹۷	۲۸/۹	۵۶۷۶	۱۶/۳
۲	صنعت و معدن	۱۹۵۱	۱۰/۷	۳۰۹۹۷	۵۱/۵	۶۵۸۹	۶۱/۶	۱۶۸۳	۱۰/۵	۱۲۹۰	۱۰/۷	۱۷۹	۸/۷	۱۶۰۸۵	۴۱/۹
۳	خدمات	۳۶۶۰	۱۸/۹	۱۱۳۵۳	۱۸/۹	۱۲۹۶	۱۲/۱	۲۳۹۵	۱۷	۲۰۹۱	۱۷/۴	۳۰۴	۱۶/۸	۶۳۵۷	۱۸/۹
۴	خود اشتغالی	۱۰۱۱۹	۵۵/۶	۱۰۱۱۹	۱۶/۸	۹۶۲	۸/۸	۸۰۰۸	۵۶/۸	۷۲۳۲	۶۰/۱	۷۶۵	۳۷/۳	۷۴۱۶	۲۲/۰
۵	گردشگری	۶۵	۰/۲۵	۸۲۱	۱/۶	۱۷۳	۱/۶	۲۳	۰/۲	۱۸	۰/۱	۵	۰/۲	۳۰۶	۰/۹
۶	جمع	۱۸۲۰۰		۶۰۱۳۹		۱۰۶۹۶		۱۶۱۱۰		۱۲۰۶۶		۲۰۵۰		۳۳۶۲۶	
۷	سرمایه در گردش	۶۳۳	۳/۳۶	۰	۰	۲۳۸۶	۱۸/۲۶	۲۶۷	۲/۶۰	۳۳۳	۲/۶۹	۱۶	۰/۶۸	۰	۰
۸	جمع کل عملکرد تاکنون	۱۸۸۲۳		۶۰۱۳۹		۱۳۰۸۱		۱۶۶۵۷		۱۲۳۷۹		۲۰۶۶		۳۳۶۲۶	
		میلیارد ریال که شامل اختیارات توزیع شده سال‌های ۱۳۸۶ و ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶ و ۱۳۸۷ می‌باشد.										۷۹۵۰			

ادامه جدول ۳.

ردیف	بخش	تسهیلات مصوب										جمع کل عملکرد تاکنون			
		تعداد طرح‌های تایید شده در بانک		تعداد طرح‌های تایید شده در بانک		تعداد طرح‌های تایید شده در بانک		تعداد طرح‌های تایید شده در بانک		تعداد طرح‌های تایید شده در بانک					
		تعداد از کل	درصد از کل	تعداد از کل	درصد از کل	تعداد از کل	درصد از کل	تعداد از کل	درصد از کل	تعداد از کل	درصد از کل				
۱	کشاورزی	۷۲۱	۱۵/۱	۱۶۷۲	۲۱/۸	۱۰۲۲	۱۰/۵	۵۰۵	۱۲/۳	۶۸۲۸	۱۶/۳	۳۸۳	۱۰/۶	۲۵۰۷	۱۱/۳
۲	صنعت و معدن	۲۵۵۹	۵۲/۸	۱۲۱۵	۱۲/۵	۱۱۰۲	۱۱/۳	۲۳۹۶	۵۷/۷	۱۲۱۳۴	۴۴/۱	۲۱۹۲	۶۰/۷	۹۷۸۶	۴۴/۱
۳	خدمات	۷۶۵	۱۵/۸	۱۱۱۷	۱۳/۳	۱۵۸۵	۱۶/۳	۶۶۷	۱۵/۶	۵۵۳۷	۱۸/۶	۳۹۴	۱۲/۷	۳۷۰۵	۱۶/۷
۴	خود اشتغالی	۷۲۱	۱۴/۸	۷۶۶	۱۶/۶	۶۰۲۶	۶۱/۸	۵۶۴	۱۲/۶	۶۰۲۶	۲۰/۳	۵۰۵	۱۴	۵۹۱۹	۲۶/۸
۵	گردشگری	۶۹	۱/۴	۲۵	۰/۸	۱۴	۰/۱	۴۲	۱/۰	۲۵۵	۰/۸	۴۰	۱/۱	۲۰۲	۰/۸
۶	جمع	۴۸۶۶		۴۶۱۷		۹۷۵۰		۴۱۵۴		۳۹۷۰		۲۶۱۴		۹۲۵۲	
۷	سرمایه در گردش	۸۹۲	۱۵/۵۶	۰	۰	۲۱۰	۲/۱۱	۶۵۸	۱۳/۶۷	۰	۰	۶۴۱	۱۵/۰۶	۱۶۲	۰
۸	جمع کل عملکرد تاکنون	۵۷۲۹		۴۶۱۷		۹۹۶۰		۴۸۱۱		۳۹۷۰		۴۲۵۵		۹۴۱۶	

در ردیف ۸ اشتغال طرح‌های سرمایه‌گردش‌محور نگریده است

ماخذ: وزارت کار و امور اجتماعی.

جدول ۴. آمار عملکرد اجرای آیین‌نامه بنگاه‌های اقتصادی زودبازده و کارآفرین به تفکیک بخش‌های اقتصادی در استان مرکزی تا پایان سال ۱۳۸۷

ردیف	شاخص‌های عملکرد	وضعیت شاخص‌ها به تفکیک بخش‌های اقتصادی تا پایان سال ۱۳۸۷							
		کسب‌وکاری	صنعت و معدن	خدمات	گردشگری	جمع‌منه‌ای خوداشتغالی	خود اشتغالی	سرمایه در گردش	جمع کل عملکرد تاکسون
۱	نسبت تسهیلات پیش‌بینی شده در طرح‌های معرفی شده به کل اعتبارات (درصد)	۲۱/۲۴	۸۲/۸۷	۱۶/۲۸	۲/۱۸	۱۲۲/۶۷	۱۱/۸۶	۳۰	۱۶۴/۵۴
۲	نسبت مبلغ قراردادهای منعقد شده به کل اعتبارات (درصد)	۶/۳۵	۳۰/۱۴	۸/۱۴	۰/۵۳	۴۵/۱۶	۷/۱۰	۸/۲۷	۶۰/۵۲
۳	نسبت مبلغ پرداخت شده به کل اعتبارات (درصد)	۴/۸۱	۲۷/۵۹	۶/۲۲	۰/۵۰	۳۹/۱۱	۶/۳۵	۸/۰۶	۵۳/۵۲
۴	میانگین تسهیلات پیش‌بینی شده در طرح‌های معرفی شده (میلیون ریال)	۶۴۱	۳۳۷۷	۳۷۶	۳۸۴۷	۱۲۰۶	۹۳	۳۷۶۸	۶۹۴
۵	میانگین تسهیلات پیش‌بینی شده در قراردادهای منعقد شده (میلیون ریال)	۴۹۳	۲۱۷۲	۴۰۸	۳۰۰۰	۹۶۴	۹۳	۳۱۳۱	۴۸۳
۶	سرايه اعتباری اشتغال در قراردادهای منعقد (میلیون ریال)	۱۰۴	۱۸۲	۱۱۶	۱۶۴	۱۵۱	۹۳	۰	۱۳۹
۷	میانگین اشتغال پیش‌بینی شده در طرح‌های معرفی شده (نفر)	۲۵۹	۱۵۸۹	۳۳۰	۱۸۲۴	۶۱۹	۱۰۰	۰	۳۳۰
۸	میانگین اشتغال پیش‌بینی شده در قراردادهای منعقد شده (نفر)	۴۷۲	۱۱۹۰	۳۴۹	۱۸۲۱	۶۳۸	۱۰۰	۰	۳۰۵
۹	میانگین اشتغال ایجاد شده در طرح‌های به بهره‌برداری رسیده (نفر)	۲۸۱	۹۵۰	۲۷۶	۱۶۹۲	۴۹۵	۱۰۰	۰	۲۴۰
۱۰	نسبت طرح‌های بررسی شده از سوی بانک به طرح‌های معرفی شده به بانک (درصد)	۸۳/۲۱	۷۶/۰۱	۶۹/۶۲	۵۱/۱۱	۷۵/۵۱	۷۹/۱۴	۵۴/۸۲	۷۶/۷۶
۱۱	نسبت طرح‌های تأیید شده توسط بانک به طرح‌های بررسی شده از سوی بانک (درصد)	۶۳/۷۹	۸۶/۹۹	۸۷/۳۱	۷۸/۲۶	۷۸/۷۱	۹۰/۴۵	۹۵/۹۷	۸۵/۶۳
۱۲	نسبت قراردادهای منعقد شده به طرح‌های تأیید شده توسط بانک (درصد)	۷۲/۷۹	۸۵/۵۰	۷۵/۸۰	۷۷/۷۸	۷۷/۵۳	۸۳/۲۰	۶۳/۰۶	۸۰/۴۶
۱۳	نسبت طرح‌های به بهره‌برداری رسیده به طرح‌های تأیید شده توسط بانک (درصد)	۶۳/۴۶	۷۹/۹۲	۶۴/۰۸	۶۶/۶۷	۶۸/۱۷	۸۲/۵۵	۴۸/۹۵	۷۶/۰۶
۱۴	نسبت طرح‌های به بهره‌برداری رسیده به قراردادهای منعقد شده توسط بانک (درصد)	۸۷/۱۸	۹۳/۴۷	۸۴/۵۴	۸۵/۷۱	۸۷/۹۲	۹۹/۲۲	۷۷/۶۲	۹۴/۵۴
۱۵	نسبت اشتغال ایجاد شده به اشتغال پیش‌بینی شده در قراردادهای منعقد (درصد)	۵۱/۹۳	۷۴/۶۴	۶۶/۹۱	۷۹/۶۱	۶۸/۲۷	۹۹/۲۲	۰	۷۴/۵۴

مأخذ: نتایج تحقیق.

۲-۴. خصوصیات خوشه‌های صنعتی در استان مرکزی

در واقع، خوشه‌های صنعتی علاوه بر اینکه زمینه‌ای برای ساماندهی واحدهای کوچک و متوسط در مراکز صنعتی می‌باشند، آثار و فواید متعددی را نیز در پی دارند. فوایدی مانند دستیابی به مزیت تولید انبوه، مزیت‌های هدف، کارآیی گروهی، صرفه‌های حاصل از تجمیع (هم مکانی)، صرفه‌های شهری شدن، صرفه‌های مقیاس و صرفه‌های تنوع ناشی از ارتباط متقابل صنایع، افزایش تولید واحدهای انفرادی پس از خوشه‌ای شدن، افزایش قدرت رقابتی واحدهای کوچک و متوسط در بازار، تمرکز جغرافیایی واحدها و شکل دادن به مزیت رقابتی، اهمیت خوشه‌های صنعتی را در مراکز صنعتی نمایان می‌کنند. به عبارتی، منافع یادشده بسط عینی مفهوم خوشه‌های صنعتی و توسعه اشتغالزایی، رفع معضل بیکاری و سایر پیامدهای مثبت آن در بیشتر استان‌های کشور به ویژه استان مرکزی است.

با توجه به اینکه توسعه خوشه‌های صنعتی در کشور از سال ۱۳۸۰ به بعد در حوزه فعالیت‌های سازمان صنایع کوچک و شهرک‌های صنعتی قرار گرفت، بنابراین بر اساس نقشه کشوری خوشه‌های صنعتی^۱، تاکنون ۱۹۲ خوشه در کشور شناسایی شده است که در حال حاضر ۴۵ خوشه صنعتی در کشور فعال می‌باشند. براساس آخرین آمار و اطلاعات، استان مرکزی به‌عنوان یکی از مراکز مهم صنعتی کشور شش خوشه صنعتی فعال دارد. جدول ذیل مشخصات خوشه‌های صنعتی بهره‌بردار شده در استان مرکزی لغایت پایان سال ۱۳۸۷ را نشان می‌دهد.

جدول ۵. خوشه‌های صنعتی بهره‌بردار شده استان مرکزی تا پایان سال ۱۳۸۷

ردیف	خوشه‌های صنعتی	نوع فعالیت صنعتی	تعداد واحدهای صنعتی	تعداد شاغلین	میانگین اشتغال در هر واحد صنعتی*
۱	قطعات فلزی و ربلی اراک	تولید فلزات اساسی	۱۳	۳۹۵	۳۰
۲	سنگ محلات	تولید سایر محصولات کانی غیرفلزی	۷۱	۶۷۴	۹
۳	عایق و ایزولاسیون دلیجان	صنایع تولید مواد و محصولات شیمیایی	۲۳	۳۵۴	۱۵
	لایی پلی استر	صنایع تولید مواد و محصولات شیمیایی	۱۱	۶۳	۶
۴	کشایف محلات	تولید منسوجات	۱۱	۷۰	۶
۵	قطعات خودرو اراک	تولید وسایل نقلیه موتوری، تریلر و نیم تریلر	۲۲	۹۷۰	۴۴
۶	پروفیل آلومینیم اراک	تولید فلزات اساسی	۴۱	۵۹۳	۱۴
	جمع		۱۹۲	۳۱۱۹	-

مأخذ: نتایج تحقیق.

بر اساس جدول فوق، ۱۹۲ بنگاه صنعتی در خوشه‌های صنعتی استان مرکزی فعال اند که در مجموع ۳۱۱۹ نفر از اشتغال این استان را به خود اختصاص داده‌اند. نکته حائز اهمیت در تحلیل داده‌های جدول فوق بر اساس تعداد واحدهای بهره‌بردار شده در این استان این است که سهم بنگاه‌های موجود و فعال در خوشه‌های صنعتی تنها معادل ۰/۰۸ درصد بوده و سهم اشتغالزایی در خوشه‌ها نیز فقط ۰/۰۴ درصد از کل اشتغال پیش‌بینی شده در واحدهای بهره‌بردار شده در استان است که این موضوع بر توسعه نیافتگی خوشه‌ها با توجه به مزیت نسبی صنایع موجود در این استان دلالت دارد. با مروری بر وضعیت خوشه‌ها در استان مرکزی، موارد ذکر شده در جدول فوق آشکارتر خواهد شد.

۱. سازمان صنایع کوچک ایران (۱۳۸۷)

الف) خوشه صنعتی قطعات فلزی و ریلی اراک

تعداد واحدهای فعال این خوشه ۱۳ واحد است. در مجموع ۳۹۵ نفر در این واحدها شاغل هستند. به طور متوسط هر واحد تولیدی ۳۰ نفر شاغل دارد که این موضوع نشان دهنده این است که حمایت از این واحدها می تواند در استان مرکزی در تقویت اشتغالزایی موثر باشد ضمن اینکه وجود نیروی انسانی با این توصیف می تواند حاکی از ساده بودن ماشین آلات و خطوط تولید باشد.

ب) خوشه صنعتی سنگ محلات

این خوشه صنعتی دارای ۷۱ واحد صنعتی فعال است که ۶۷۴ نفر نیروی کار در آن واحدها مشغول فعالیت هستند. در این خوشه صنعتی سنگ های تزئینی و نما، واحدهای سنگ بری، معادن، سازندگان ماشین آلات قرار گرفته اند. وضعیت پراکندگی واحدهای سنگ بری به عنوان یکی از ارکان خوشه پیشنهادی مزبور به گونه ای است که تجمع سنگ بری ها در چند نقطه خاص از شهرستان محلات شکل گرفته است.

ج) خوشه صنعتی عایق و ایزولاسیون دلیجان

تعداد واحدهای فعال در این خوشه ۲۳ بنگاه صنعتی در بخش عایق رطوبتی با تعداد اشتغال ۳۵۴ نفر و میانگین اشتغال هر واحد صنعتی ۱۵ نفر و در بخش تولید لایه پلی استر ۱۱ واحد فعال صنعتی با ۶۳ نفر اشتغال و میانگین اشتغال هر واحد ۶ نفر می باشد. یادآوری می شود، واحدهای فعال در این خوشه تولید کننده عایق، لایه سوزنی و نیز سازنده ماشین آلات تولید عایق می باشند.

د) خوشه صنعتی کشفاف محلات

خوشه صنعتی کشفاف محلات از ۱۱ واحد صنعتی تشکیل شده است که در آن ۷۰ نفر مشغول فعالیت می باشند. به طور میانگین در هر واحد صنعتی ۶ نفر فعالیت می کنند. شایان ذکر است که تولید محصولات کشفاف یکی از فعالیت های اقتصادی در شهرستان محلات است. این فعالیت به دو صورت انجام می شود. در نوع اول محصولات کشفاف در مقیاس وسیع و در قالب فعالیت صنعتی تولید می شوند و در نوع دوم از تولیدات کشفاف، شهرستان محلات در قالب فعالیت های صنفی و خانگی می باشد.

ه) خوشه صنعتی قطعات خودرو اراک

صنایع تولید قطعات خودرو اراک متشکل از ۲۲ بنگاه صنعتی کوچک و متوسط است که ۹۷۰ نفر پرسنل دارد. هر واحد صنعتی به‌طور متوسط دارای ۴۴ نفر نیروی کار است و انحراف معیار شاغلین این صنایع نشان‌دهنده پراکندگی در واحدهای دیگر است یعنی در میان صنایع کوچک و متوسط تولید قطعات خودرو اراک هم واحد تولید با سایز کوچک وجود دارد و هم واحد با سایز بزرگ و به عبارتی اندازه واحدها یکدست نیست.

به‌طور قطع، شکل‌گیری این واحدها ناشی از افزایش توجه صنعت خودرو به قطعه‌سازی در اوایل دهه ۱۳۷۰، وجود زمینه‌های مناسب صنایع فلزی و ریخته‌گری در اراک، نزدیک بودن شهرستان اراک به تهران به عنوان قطب اصلی تولید خودرو کشور و همچنین قابلیت دستیابی واحدهای ریخته‌گری به قراضه‌های فلزی در شهرستان اراک است. در این راستا، ضروری است تا عناصر ساختاری یک خوشه صنعتی برای صنایع قطعات خودرو اراک به صورت جدی مورد توجه قرار گیرد.

ی) خوشه صنعتی آلومینیوم اراک

صنایع تولید پروفیل و مقاطع آلومینیومی اراک که یکی از پتانسیل‌های تشکیل خوشه‌های صنعتی در استان مرکزی تلقی می‌گردد متشکل از ۴۱ بنگاه صنعتی کوچک و متوسط است که دارای ۵۹۳ نفر نیروی کار است. هر یک از بنگاه‌های این صنایع به‌طور متوسط حدود ۱۴ نفر پرسنل دارند و انحراف معیار شاغلین این صنایع نیز موید این است که اندازه بنگاه‌های مذکور بسیار به هم نزدیک و پراکندگی در اندازه این بنگاه‌ها ناچیز می‌باشد. به این معنا که در صنایع فوق، بنگاه‌ها از لحاظ شاغلین بسیار به هم شباهت دارند و دوگانگی از جهت اندازه واحدها به چشم نمی‌خورد (باید توجه داشت که یکی از معیارهای اندازه یک واحد تولیدی تعداد شاغلین است).

در واقع، تشکیل خوشه‌های صنعتی معمولاً بر مزیت‌هایی از قبیل انبوه نیروی کار ماهر در منطقه و صنعت مورد نظر، مواد اولیه و سرریز تکنولوژی استوار است. اما، در صنایع تولید پروفیل و مقاطع آلومینیوم اراک مزیت‌های فوق‌چندان مشهود نیست، زیرا استان مرکزی از ماده معدنی تولید آلومینیوم برخوردار نمی‌باشد و از جهتی، پیش از استقرار صنایع کوچک و متوسط مرتبط با آلومینیوم در اراک هیچ مهارت خاصی در این زمینه وجود نداشته است و اثر سرریز تکنولوژی آلومینیوم‌سازی، اراک و نورد آلومینیوم نیز در حد بسیار سطحی و ابتدایی در استقرار واحدهای فوق به چشم می‌خورد.

۵. دلایل عمده توسعه نیافتگی خوشه‌های صنعتی در استان مرکزی

نتایج بررسی‌ها در این مطالعه نشان می‌دهد که مهم‌ترین علل ضعف و توسعه نیافتگی خوشه‌های صنعتی در استان مرکزی به شرح ذیل است:

۱. نبود همکاری بین واحدهای موجود در خوشه‌ها
۲. وجود رقابت شکننده در قیمت به جای رقابت در کیفیت تولید و نوآوری
۳. ناکافی بودن زیر ساخت‌ها و حمایت‌ها از کسب و کار در مراکز صنعتی به ویژه در نواحی خوشه‌های صنعتی

۴. درون گرایی عمیق و ریشه‌ای بنگاه‌ها و واحد صنعتی استان مرکزی
۵. ناتوانی و ضعف در واردات مواد اولیه، تکنولوژی و دانش فنی، ماشین‌آلات و ... به دلیل عواملی چون عدم آشنایی واحدها با وجود و یا عدم وجود تولید مواد اولیه و.. مورد نیاز کشور و عدم امکان تولید مواد اولیه و ... در داخل کشور (یا ضعف در کیفیت تولید مواد اولیه)
۶. ناتوانی و ضعف در صادرات تولیدات داخل به دلیل کیفیت پایین تولید و ضعف موجود در هماهنگی با استانداردهای جهانی تولید و ضعف در بازاریابی صنعتی

۶. توصیه‌های سیاستی (راهکارهای پیشنهادی)

- از مهم‌ترین مسائل بنگاه‌های کوچک در استان‌های کشور، محدودیت‌های مرتبط با اندازه کوچک آنها است. یکی از بهترین راهکارهای ارائه شده برای حل این معضل، راهکار خوشه‌سازی و تجمع آنها در قالب خوشه است زیرا با تجمع این بنگاه‌ها، امکان استفاده از تجربیات و امکانات یکدیگر به صورت مشترک به وجود می‌آید. علاوه بر این، انتقال دانش و نوآوری‌های موجود در خوشه سریع‌تر انجام می‌شود. بنابراین خوشه‌ها در حیطه‌های مختلف بر عملکرد بنگاه‌ها تاثیرگذار بوده و موجب ایجاد مزیت‌های یک بنگاه بزرگ برای بنگاه‌های کوچک و متوسط می‌گردند. اما، علیرغم این موضوع همان‌طور که پیش از این نیز اشاره شد در اغلب مراکز صنعتی کشور به ویژه استان مورد بحث نه تنها صنایع کوچک نتوانسته‌اند در اقتصاد ملی به‌عنوان یک بخش تاثیرگذار مطرح باشند، بلکه در صورتی که به ایجاد بهبود در عملکرد این بخش توجه نشده و حمایت‌های لازم از آنها صورت نگیرد، بخش اعظمی از توان بالقوه ایجاد ارزش افزوده در اقتصاد کشور، قابلیت خود را از دست خواهد داد که این موضوع برای توسعه صنعتی مراکز هدف تهدید جدی

است. در اینجا اولویت‌بندی صنایع استان مرکزی و ایجاد خوشه‌های مرتبط با صنایع اولویت دار ضرورتی اجتناب ناپذیر است.

- در حال حاضر، مهم‌ترین مرکزی که به ارائه خدمات به بنگاه‌های کوچک و متوسط ایرانی (تنها در بخش تجاری و بازرگانی) مشغول است "شبکه نقطه تجاری ایران" می‌باشد. این مرکز به منظور فراهم کردن فرصت‌های تجاری خارجی برای بنگاه‌های کوچک و متوسط اهدافی مانند ساده‌سازی، یکسان‌سازی و ارزان‌سازی رویه‌ها، مقررات و فرایند تجاری در میان کشورهای عضو را دنبال می‌کند. ارائه خدمات مشاوره‌ای به بنگاه‌ها، معرفی کالاها، خدمات و فرصت‌های تجاری به بنگاه‌های اقتصادی در سطح ملی و بین‌المللی، اقتصادی نمودن فرایند تجارت، اطلاع‌رسانی و ... از اقدامات این مرکز در حمایت از بنگاه‌ها است. در این راستا، فراهم کردن زمینه‌های تعامل بنگاه‌های صنعتی استان مرکزی با این مرکز و برخورداری آنها از حمایت‌های شبکه نقطه تجاری ایران موجب ارتقاء و پیشرفت واحدهای صنعتی استان و در پی آن توسعه اشتغال و محو تدریجی بحران بیکاری و تحقق اهداف سند چشم انداز بیست ساله کشور خواهد شد.

- با توجه به ضرورت سهم موثر بنگاه‌ها در تولید ناخالص ملی و ایجاد مشاغل جدید (البته با در نظر گرفتن توانمندی‌های صنعتی استان مرکزی)، پیشنهاد می‌شود مرکزی با سیستم حمایت منطقه‌ای در نواحی صنعتی و خوشه‌ها برای تحقق اهداف طرح شده در فوق ایجاد شود زیرا یکی از الزامات مهم در توسعه خوشه‌ها و ساماندهی واحدهای صنعتی استان مرکزی، ارائه اطلاعات و راهنمایی و آموزش کارآفرینان موجود و آتی و فراهم کردن تسهیلات لازم در دسترسی به اعتبارات بانکی، تهیه برنامه‌های اجرایی کسب و کار، حل مشکلات بنگاه‌ها، تشخیص فرصت‌های مناسب برای ایجاد کسب و کار و ایجاد مراکز اطلاع رسانی تخصصی کسب و کار است.

- با توجه به ضعف خوشه‌های صنعتی این استان و توسعه نیافتگی آنها به ویژه در ساماندهی بنگاه‌ها پیشنهاد دیگر در این زمینه، عملیاتی کردن ارتباط زنجیره سه محوری دانشگاه، صنعت و بهره‌بردار (سرمایه گذار) و تحکیم شکل‌گیری این پیوند از طریق نهادهای حمایتی و پشتیبان از جمله شرکت شهرک‌های صنعتی استان است زیرا بالا بردن کیفیت تولید و استفاده از روش‌های مناسب تولید و برخورداری از استراتژی‌های مدیریت مدرن در واحدهای صنعتی قطعا از الزامات مهم در این زمینه است.

- قابل ذکر است که از ابتدای به‌وجود آمدن بنگاه‌های کوچک تاکنون (حتی با اجرای آیین‌نامه گسترش بنگاه‌های کوچک در سال ۱۳۸۴ و حمایت‌های مالی وسیع دولت از واحدهای صنعتی

زودبازده در استان‌ها) همواره این بنگاه‌ها مزیت نسبی کمتری نسبت به بنگاه‌های بزرگ در توسعه صنعتی و اقتصادی کشور داشته‌اند. به نظر می‌رسد که کاهش مزیت بنگاه‌های کوچک نسبت به صنایع بزرگ متأثر از عوامل درون بنگاهی و برون بنگاهی آنها است. البته در این راستا، عمده‌ترین عامل تاثیرگذار قدرت بازاریابی این بنگاه‌ها برای فروش محصولات خود است. بنابراین، عدم اطلاع کافی بنگاه‌ها در این استان از نیازهای بازار در داخل و خارج کشور ضعیف می‌باشد بنابراین، این بنگاه‌ها را با مشکل کمبود تقاضا برای محصولات خود روبرو کرده و این موضوع بر فروش و سوددهی موثر است. پیشنهاد اساسی در این زمینه این است که به دلیل تنوع صنعت در استان مرکزی ضروری است با ترویج روش‌های (R&D)، از فناوری‌های تولید در اغلب کالاهای صنعتی و مصرفی در بازاریابی صنعتی استفاده شود و همین‌طور از نیروهای متخصص و مدیران بازاریابی و بازاریابان صنعتی در ترغیب تقاضا و نیز تخصص‌های کارآمد و به روز آنها در بازاریابی صنعتی بهره‌مندی موثر نمود. یادآوری می‌شود استفاده از روش‌های مناسب تبلیغات و مدیریت برند، زمینه‌های لازم در این راستا فراهم خواهد کرد.

۷. نتیجه‌گیری

در این مطالعه، نتیجه بررسی‌ها نشان داد که جهت دهی صنایع کوچک و متوسط به سمت خوشه‌ای شدن یکی از راهکارهای توسعه پایدار خواهد بود. البته باید توجه داشت که شکل‌گیری یک خوشه بر اساس اصل کارایی جمعی و مبتنی بر تمرکز جغرافیایی شرکت‌های هم تخصص و ایجاد مجموعه‌ای متعامل با تهدیدها و فرصت‌هایی مشترک می‌باشد.

در این راستا، سیاست‌های کلی نظام و مصوبه مجمع تشخیص مصلحت نظام (ماده ۵۲)، قانون برنامه چهارم توسعه (مواد ۳۹، ۳۲، ۲۱)، آیین‌نامه بخشی توسعه خوشه‌های صادرات‌گرا (مصوب هیئت دولت)، آیین‌نامه ملی توسعه خوشه‌ها و شبکه‌های کسب و کار، هماهنگی و مشاوره نزدیک وزارتخانه‌ها و سازمان‌های ذیربط در تدوین و پیاده‌سازی سیاست‌ها و برنامه‌ها در این زمینه، ایجاد نهاد ملی توسعه خوشه‌ای، حمایت از شکل‌گیری نهادهای منطقه‌ای گواه اهمیت توسعه خوشه‌های صنعتی در مراکز صنعتی کشور است. اما، علیرغم جدی بودن بحران اشتغال و توسعه منطقه‌ای به ویژه در مراکز صنعتی مانند استان مرکزی، توسعه خوشه‌های صنعتی تاکنون به صورت یک رویکرد راهبردی مورد حمایت و پیگیری قرار نگرفته است.

البته نکته حائز اهمیت در تحلیل خوشه‌های صنعتی استان مرکزی این است که اعلام شود سهم بنگاه‌های موجود و فعال در خوشه‌های صنعتی تنها معادل ۰/۰۸ درصد بوده و سهم اشتغالزایی

در خوشه‌ها نیز فقط ۰/۰۴ درصد از کل اشتغال پیش بینی شده در واحدهای بهره‌برداری شده در استان است که این موضوع دلالت بر توسعه نیافتگی خوشه‌ها با توجه به مزیت نسبی صنایع موجود در این استان دارد.

در این راستا، حمایت مالی دولت از طریق پرداخت تسهیلات برای ایجاد، تکمیل و یا تامین نقدینگی به بنگاه‌های کوچک و زودبازده از سال ۱۳۸۴ با روی کار آمدن دولت نهم نتایج مثبتی را در بخش صنعت استان مرکزی داشته است زیرا بررسی‌های آماری در این زمینه نشان می‌دهند که وضعیت بهره‌مندی استان مرکزی از این تسهیلات جدای از تعداد طرح متقاضی استفاده از این تسهیلات با بیش از ۹۹۶۰ طرح در استان در بخش‌های مختلف اقتصادی و در بانک‌های عامل استان انعقاد قرارداد گردیده است و کسب رتبه ۲۰ در کل کشور در این زمینه از استقبال نسبتاً مطلوب سرمایه‌گذاران و صاحبان صنایع استان حکایت دارد. علاوه بر این، بالا بودن میانگین مبلغ هر قرارداد در استان در مقایسه با کشور و کاهش رتبه استان به ۱۰ نشان می‌دهد که ابعاد بنگاه‌های اقتصادی استان مرکزی از متوسط کشور بزرگتر می‌باشد. از سوی دیگر، با اجرای طرح بنگاه‌های کوچک و زود بازده و با بهره‌برداری رسیدن این طرح‌ها تا پایان سال ۱۳۸۷ حدود ۲۵ درصد اشتغال تعهد شده در استان پوشش یافته است. بنابراین، رتبه استان در ایجاد اشتغال نسبت به اشتغال تعهد شده در برنامه توسعه اشتغال استان ۱۱ است که وضعیت بهتری نسبت به متوسط کشور را نشان می‌دهد. نتایج مقایسه‌ها از عملکرد اجرایی آیین‌نامه بنگاه‌های زود بازده در استان مرکزی طی دوره مورد بررسی نیز نشان می‌دهند که به‌طور کلی بخش صنعت و معدن در بیشتر شاخص‌های بررسی شده در این مطالعه بالاترین سهم را داشته است. چنانچه از محاسبات انجام شده در این زمینه مشخص است، به دلیل ماهیت صنعتی بودن این استان جایگاه صنعت جایگاهی مطلوب است که با اعمال سیاست‌های حمایتی کارا می‌توان به موثر بودن صنعت در تولید ناخالص داخلی و اشتغال استان پی برد. بنابراین، حمایت جدی از طرح‌های زودبازده صنعتی، رفع موانع موجود در خوشه‌های صنعتی و استفاده از مدل موثر صنایع اولویت‌دار استان و فراهم کردن زمینه‌ها و مقدمات خوشه‌سازی در استان می‌تواند در بالا بردن سهم صنایع کوچک و نقش آنها در توسعه اشتغال استان تاثیر گذار باشد.

منابع

- زیرک، معصومه (۱۳۸۷)، "بنگاه‌های کوچک و متوسط؛ فرصت یا چالش؟!"، معاونت اقتصادی سازمان امور اقتصادی و دارایی استان همدان.
- متن سند چشم‌انداز ۲۰ ساله ایران در افق ۱۴۰۴، ابلاغیه شماره ۱/۵۷۷۵ مورخ ۱۳۸۲/۸/۱۲ مقام معظم رهبری.
- اساسنامه سازمان صنایع کوچک و شرکت شهرک‌های صنعتی ایران، مصوب هیئت دولت شماره ۳۲۳۹۵۰ ت ۳۱۹۰۷ ن مورخ ۱۳۸۴/۶/۱۲.
- تصویب نامه کمیسیون موضوع اصل ۱۳۸ قانون اساسی، آیین‌نامه بخشی توسعه خوشه‌های صادرات گرا، مصوب هیات دولت ۱۳۸۷/۲/۱۴
- قانون برنامه چهارم توسعه (۱۳۸۸-۱۳۸۴) مصوب ۱۳۸۴.
- ناطق، محمد و رحیم محترم قلاتی (۱۳۸۵)، "ضرورت خوشه سازی بنگاه‌های کوچک و متوسط"، ماهنامه تدبیر، شماره ۱۷۳.

Porter, M. (1998), "Clusters and the New Economics of Competition", *Harvard Business Review*, NEW YORK, Vol. 76, No. 6, PP. 79-85.

سایت‌های اینترنت

www.icsb.org
www.gemconsortium.org
www.dfait.gc.ca/manila
www.gin.sme.ne.jp
www.ueapme.com
www.wasmeinfo.org
www.unido.org
www.karafarini.sharif.edu/cp
www.markazi-cluster.ir
www.sme.ir
www.markazi-iec.ir
www.lorestaniec.ir